

є матеріальним свідченням реалізації принципу рівності, рівноважності у відносинах між суб'єктами; вона виправляє те, що виявилось викривленим, вона приводить скривдженого до справедливого стану речей. Компенсаційну функцію не варто вважати лише функцією цивільного права, як це інколи робиться; зрештою, суб'єкт прагне отримати певне (інколи хоча б символічне) повернення втраченої цінності чи блага щоразу, коли він звертається до механізму юстиції, у рамках якої правової галузі це не відбулося б. Потрібно знову ж таки враховувати, що в реальному бутті соціуму далеко не в усіх випадках довільно порушений інтерес знаходить адекватний захист, довільні втрати – компенсуються, справедливість – захищається. Повна справедливість – доля ідеальних суспільств, тобто суспільств неможливих. Але, з другого боку, кожен окремих випадок, коли довільно порушений суб'єктивний інтерес вдається захистити, є матеріальним свідченням життя і дії права як соціального регулятора, конкретним випадком, коли принцип справедливості спрацьовує. Завдання раціональної правової політики в суспільстві полягає відповідно в тому, щоб постійно вдосконалювати захисно-компенсаційні можливості його правової системи;

– функцію засобу соціальної відплати (рос. мовою – «воздаяния»), тобто вжиття від імені соціуму заходів за шкідливі дії (дії, що порушують баланс, рівноважність матеріальних та ін. інтересів). Сутністю цієї функції є, умовно кажучи, помста (кара) і це логічно: безкарність діяння, яке порушує виправдані очікування і встановлені норми без

симетричної реакції, означає злам відносин рівності, обопільності, що не є виправданим ні із соціальної, ні із суб'єктивної точки зору суб'єктів, що потерпіли. Саме на забезпечення захисної, відплатної функції спрямовано такий гострий і непересічний правовий механізм, як механізм правового переслідування за діяння, яке нормативно визнається «правопорушенням».

Лит.: Гегель Г. В. Ф. Філософія права. М., 1990; Пьянов Н. А. О понятии и классификации функций позитивного права // Сибирский юридический вестник, 2000, №4; Теория государства и права / под ред. В. К. Бабаева. М., 2001; Кельзен Ханс. Чисте Правознавство. З дод.: Проблеми справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. К., 2004; Бурлай С. В. До питання про функції права // Вісник Академії правових наук України, 2005, №3 (42); Радько Т. Н. Теория функций права. М., 2015.

С. В. Бурлай.

ФУНКЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ – система визначених її цілями напрямів правового впливу на поведінку осіб певними способами, використання яких передбачає досягнення юридичних і загальносоціальних результатів (наслідків).

Ф. ю. в. характеризує низка властивостей та ознак: 1) соціальна обумовленість; 2) цільовий характер та спрямованість. Головними цілями юридичної відповідальності є: створення усталеного правопорядку; превенція правопорушень, зниження рівня правопорушваності; формування поважного ставлення до закону; покарання правопорушників; відновлення суспільних відносин; 3) системний характер

зв'язків між Ф. ю. в., їх взаємообумовленість.

До структурних елементів змісту Ф. ю. в. відносять такі: а) об'єктом впливу Ф. ю. в. є те, на що вона спрямована, – поведінка суб'єкта суспільних відносин. Загальний об'єкт будь-якої з функцій – суспільні відносини, вольова поведінка особи; б) суб'єкти Ф. ю. в.; в) форми, способи та засоби реалізації Ф. ю. в.

Класифікація видів юридичної відповідальності здійснюється за видами правопорушень у 4-х найважливіших галузях права (кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна); за способами реалізації правових норм (дотримання обмежень, заборон; виконання обов'язку; застосування правових норм, що передбачають відповідальність); за значимістю (головні й другорядні) та ін.

Найбільш поширеною класифікацією в науці стала та, що виходить з ідентичності цілей та Ф. ю. в., а цільовий критерій став найбільш обґрунтованим для її поділу на каральну, відновлювальну, превентивну, виховну. Ряд дослідників доповнює цей перелік регулятивною функцією, оскільки цілі і підстави відповідальності є похідними від усіх функцій права та не можуть уписуватися тільки в його охоронний масив.

Ф. ю. в. доцільно класифікувати на підвиди (підфункції). Наприклад, превентивну функцію залежно від масштабів впливу на існуючі суспільні відносини можна поділити на: функцію загальної превенції і функцію приватної превенції; відновлювальна функція складається з підфункцій: відновлювально-статичної і відновлювально-ди-

намічної; загальносоціального відновлення; компенсаційної; відшкодувальної; правовідновлювальної.

1. Превентивна (попереджувальна) Ф. ю. в. – це напрям правового впливу на поведінку суб'єктів суспільних відносин, що полягає в запобіганні правопорушенням і витісненні антисоціальної поведінки, а також у звуженні фактичної та юридичної можливості вчинити нове порушення норм права. Логічна структура превентивної Ф. ю. в. включає: об'єкти і суб'єкти впливу, його способи та підстави. Превентивний напрям юридичної відповідальності складається з двох підфункцій: приватно-превентивного впливу і загального превентивного впливу.

Об'єктом впливу функції загальної превенції є воля і свідомість деліктоздатних суб'єктів із деформованими морально психологічними якостями; осіб, які раніше вчиняли правопорушення або схильні до їх вчинення. За своєю природою ця функція є втіленням превентивного державного примусу, що спрямований на переборення мотивів протиправної поведінки людини.

Способи здійснення превентивної функції мають 3 попереджувальних прояви: виключення суб'єкта з певних суспільних відносин (наприклад, при обмеженні свободи пересування, затриманні особи); правова інформація про санкції правової норми і невідворотність покарання; загроза стягнення. Дослідники відзначають, що вплив індивідуальної превенції реалізується в 3-х її функціях – фізичне унеможливлення здійснення нових правопорушень, абсолютний фізичний примус; відлякування; перевиховання (В. Середюк).

Результатом (наслідком) в аспекті реалізації превентивної функції є підтримання процесу формування правомірної поведінки.

2. Каральна (репресивна) Ф. ю. в. – це відповідний принципам юридичної відповідальності універсальний напрям правового впливу норм юридичної відповідальності на суб'єктів правопорушення, що полягає в засудженні, навіть у разі звільнення особи від покарання, і наслідки особистого майнового характеру. Останні є індивідуальним результатом реалізації такої функції.

Об'єктами її впливу виступають реальне правовідношення, суб'єктивні права і обов'язки особи, усвідомлена поведінка правопорушника.

Способи здійснення правового впливу каральної функції – фіксація у правових нормах підстав для правообмежень; осуд правопорушника; звуження його майнової сфери, юридично обґрунтоване позбавлення суб'єктивних прав; ліквідація юридичної особи. Суть каральної функції полягає в засудженні – такому універсальному способі впливу, в якому виражена суть цієї функції. Засудження робить каральну Ф. ю. в. універсальною, адже вона має місце в усіх її видах.

Результат такого впливу – припинення або зміна (обмеження, звуження) прав власності, трудових, виборчих, ін. немайнових прав, позбавлення особистого характеру, виникнення нових правовідносин, яких не існувало раніше (наприклад, обов'язків із відбудовування покарання); відбувається звуження правового статусу особи.

Застосування до правопорушника заходів юридичної відповідальності

містить у собі не стільки деструктивний, але перш за все конструктивний початок (відновлення, творення).

3. Відновлювальна Ф. ю. в. – це напрям впливу правових норм на свідомість і поведінку людей, який націлений на приведення в попередній нормальний стан як суспільних відносин, так і правового статусу суб'єктів права. Усі види юридичної відповідальності виконують відновлювальну функцію.

Об'єктом відновлювальної Ф. ю. в. є: порушені суспільні відносини; факт правопорушення; поведінка суб'єктів; правосвідомість порушника і суспільна свідомість; елементи правовідносин, які підлягають відновленню, – суб'єктивні права, обов'язки, статуси.

Відновлювальна функція не тотожна компенсації, правовідновленню, відшкодуванню. Поняття «відновлення» – родово щодо них і розуміється ширше, як здатність відновлювати нормальні суспільні відносини, психологічну рівновагу їх учасників. «Правовідновлення», «компенсація» і «відшкодування» не охоплюють того результату, на який спрямована функція відновлення, і є лише різними формами її вираження.

Специфіка цілей (надання аналогічної речі; відновлення права; відшкодування шкоди, відновлення соціальної справедливості), результат впливу й особливості здійснення відновлювальної функції лежать в основі особливостей структурування та розмежування її на підфункції: загальносоціального відновлення; компенсаційну; відшкодувальну; правовідновлювальну.

Способи реалізації відновлювальної функції: закріплення в нормах юридичних обов'язків правопорушника від-

новлення нормальних правовідносин і юридичної відповідальності правопорушника; закріплення повноважень компетентних органів щодо залучення винного до відповідальності; нормативне закріплення складів правомірної поведінки; реальний і забезпечений державою примус особи до відновлення суспільних відносин.

У джерелах відзначені 3 основні форми (методи) здійснення відновлювальної функції права: добровільна, примусова і добровільно-примусова.

Результат впливу відновлювальної функції має 2 аспекти прояву: а) юридичний – відновлення правопорядку, нормального розвитку правовідносин, поновлення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; б) соціальний – відновлення попереднього нормального стану суспільних відносин, психологічного спокою суспільства, його ціннісних орієнтирів, законслухняності як поведінкової людської норми.

Відновлювальна функція притаманна різною мірою всім видам юридичної відповідальності, хоча її можливості залишаються дискусійним питанням. Вона визнається традиційно науковцями в галузях цивільного і трудового права, в ін. – із застереженнями. Наприклад, цивільне право традиційно пов'язує з відшкодуванням збитків, ін. способами відновлення порушених майнових та немайнових прав існування відновлювальної функції в цій галузі. Сімейне право містить норми, на підставі застосування яких відновлюються майнові та немайнові права дитини. У галузях публічного права відновлювальна Ф. ю. в. має специфіку прояву. Наприклад, норми кримінально-

процесуального права містять підстави відновлення порушених прав суб'єктів кримінального процесу – потерпілого, підозрюваного, якщо вони зроблені незаконно, що тягне анулювання результатів дій слідчого, судді.

Позбавлення спеціального права – приклад прояву цієї функції в адміністративному законодавстві.

Відновлювальна Ф. ю. в. здійснюється одночасно з її каральною функцією.

4. Виховна Ф. ю. в. – це напрям правового впливу норм юридичної відповідальності на індивідуальну та суспільну свідомість, що полягає у формуванні недеформованої правосвідомості, якісного змісту правової культури суспільства та особистості й витісненні зі свідомості будь-яких складових правового нігілізму. Виховна функція спрямована на формування поваги до прав і свобод людини і громадянина, соціальних цінностей, правової активності, позитивних мотивів поведінки, а в підсумку на формування правосвідомості (як групової, так і індивідуальної) і високої правової культури. Перебільшення виховних можливостей юридичної відповідальності є правовим ідеалізмом. У них бачать засіб, у будь-якому випадку здатний сформувати в суб'єкта необхідні внутрішні психологічні настанови. Юридична відповідальність не замінить сімейне, моральне, релігійне виховання і не зрівняється з ними за своєю ефективністю.

У структурі виховної Ф. ю. в. можна визначити виховну функцію матеріальної відповідальності (здійснювану галузями матеріального права) і виховну функцію процесуальної відповідальності.

Виховна Ф. ю. в. реалізується поетапно, з плином часу, тому стверджується про існування її часової структури. І на різних стадіях юридичної відповідальності не однозначно реалізується виховна функція. Початковий момент дії виховної функції пов'язаний із набранням законної сили нормою права, в якій сформульовані ціннісні орієнтири, принципи правового регулювання. Дані орієнтири мають бути усвідомлені суб'єктом юридичної відповідальності і до них має бути вироблене певне психічне ставлення. У результаті усвідомлення вимог юридичних норм до цінностей, які закладені в правовій нормі, у суб'єкта виробляються певне психічне ставлення та рівень індивідуальної правової культури, що існують у межах волі й свідомості суб'єкта.

У науці неоднозначно сприймається визнання як самостійної регулятивної Ф. ю. в. Перш за все її існування аргументують прихильники широкого підходу до трактування юридичної відповідальності, яка передбачає визнання як її виду позитивної (проспективної, заохочувальної) відповідальності. Склалося і певне ставлення до Ф. ю. в., де регулятивна Ф. ю. в. – це напрям правового впливу норм юридичної відповідальності, що полягає в закріпленні, регулюванні суспільних відносин і оформленні їх руху шляхом дозволів, заборон, зобов'язань і заохочень. Спо-

собами здійснення регулятивної Ф. ю. в. є: визначення правового статусу громадян (юридичних осіб); фіксація в нормах юридичної відповідальності складів правомірної поведінки шляхом встановлення позитивних зобов'язань, заборон, дозволів, визначення умов, за яких суб'єкт повинен діяти правомірно. Загроза державного примусу бере участь у регуляції поведінки суб'єктів господарювання як додатковий (допоміжний) елемент для тих громадян, які схильні до скоєння правопорушень.

Заохочувальні норми, які виступають одним із нормативних установлень добровільної форми реалізації відповідальності, регулюють поведінку суб'єктів і виводять суспільні відносини на якісно новий рівень розвитку.

Підстава виникнення регулятивної Ф. ю. в. єдина – формальна: наявність норми права.

Лит.: Зелена О. В. Проблеми визначення функцій юридичної відповідальності // Науковий вісник НАВСУ, 2003, №2; Свиридюк Н. П. Юридична відповідальність у механізмі правового регулювання // Юридичний вісник, 2011, №4 (21); Шевченко А., Стрельник О. Відновлювальна функція юридичної відповідальності // Публічне право, 2012, №4 (8); Середюк В. В. Інтегративна функція юридичної відповідальності // Право і громадянське суспільство, 2014, №1.

С. М. Олейников.